

WOJCIECH KARPIŃSKI

ROZWÓJ TEORII FINANSÓW A JEDNOLITOŚĆ SYSTEMU FINANSOWEGO W NRD

1. Gdy w 1945 r. legła w gruzach stworzona przez Hitlera III Rzesza, terytorium Niemiec zostało okupowane przez zwycięskie armie alianckie i ostatecznie podzielone na cztery sektory okupacyjne. We wrześniu 1949 r. trzy mocarstwa zachodnie podjęły separatystyczną uchwałę o utworzeniu na okupowanych przez siebie terenach tzw. Trizonii, państwa niemieckiego pod nazwą Niemieckiej Republiki Federalnej, łamiąc tym postanowieniem układy podjęte na konferencji poczdamskiej w 1945 r. W odpowiedzi na to rząd radziecki wyraził zgodę na utworzenie — zgodnie z życzeniem postępowych i demokratycznych niemieckich ugrupowań politycznych — pierwszego w dziejach socjalistycznego państwa niemieckiego pod nazwą Niemieckiej Republiki Demokratycznej. W październiku 1949 r. rozwiązana została Radziecka Administracja Wojskowa, której agendy przejęły władze nowego państwa¹.

W tych kilku krótkich zdaniach ujęte są zasadnicze i głębokie przemiany w życiu politycznym, społecznym i gospodarczym Niemiec po drugiej wojnie światowej. Podział Niemiec na dwa terytoria państwowe o zupełnie odmiennych ustrojach stworzył bez wątpienia niezwykle trudne dla narodu niemieckiego warunki życia. Polityka rządu bońskiego, realizująca rewizjonistyczne cele polityczne i militarne, znajduje pełne poparcie finansowe mocarstw zachodnich, czym stwarza ogromne niebezpieczeństwo dla pokoju światowego. Z drugiej zaś strony granicy dzielącej powojenne Niemcy rozwija się w oparciu o wzory budownictwa socjalistycznego ZSRR i przy wielkiej jego pomocy niemieckie państwo socjalistyczne, zmierzające konsekwentnie do odbudowy zniszczeń wojennych i pokojowego rozwoju.

System finansowy Niemieckiej Republiki Demokratycznej wykształcał się w nowych warunkach ustrojowych stopniowo. Proces ten obejmował odbudowę dawnego systemu finansowego i tworzenie podstaw nowego systemu, opartego na demokratycznych zasadach. Nie był to proces łatwy, towarzyszyła mu bowiem ostra walka klasowa między przejmującą ini-

¹ E. Osmańczyk, *Niemcy 1945—1950*, Warszawa 1951, s. 22 i 104.

cjatywę niemiecką klasą robotniczą a obrońcami dawnego ustroju kapitalistycznego. Aby należycie zrozumieć ten proces, trzeba sobie zdać sprawę z zasadniczych przemian systemu gospodarczego i finansowego Niemiec, jakie dokonały się po upadku III Rzeszy w radzieckiej strefie okupacyjnej.

Gdy po zajęciu wschodniego terytorium Niemiec przez zwycięską armię radziecką nastąpiło rozwiązanie centralnych władz, aparat finansowy średniego i niższego stopnia rozpoczął działalność na podstawie dotychczasowych przepisów, pobierając nadal podatki, które w całości obracano na zaspokojenie własnych potrzeb. Ze względu na niewystarczalność tych środków, powiększono w wielu okręgach stawki podatkowe i ściągano dodatkowe daniny, aby zdobyć niezbędne środki. Chaos w dziedzinie finansów mógł łątwo stać się hamulcem rozwoju demokratycznych stosunków.

Porządek w zagadnieniach podatkowych wprowadziło zarządzenie głównodowodzącego radzieckich wojsk okupacyjnych w Niemczech, które stworzyło podstawy prawne dla działalności niemieckich władz finansowych w postaci wydziałów finansowych przy rządach prowincji, krajów, miast i gmin, z równoczesnym ustanowieniem aparatu inspekcyjnego². W zasadzie utrzymano dotychczasowe podatki, lecz podniesiono w sposób jednolity ich stawki. Uzyskano dzięki temu także wycofanie z obiegu znacznych ilości pieniądza³.

Tego rodzaju polityka finansowa pozwoliła na szybkie przywrócenie równowagi gospodarczej. Przychody podatkowe stale wzrastały w miarę rozwoju życia gospodarczego. Już w połowie 1946 r. zawieszono emisję tzw. marki wojskowej, a wkrótce potem uzyskano zrównoważenie budżetów krajowych. Gospodarka finansowa była w tym okresie zdecentralizowana do poziomu krajów, a dawne podatki Rzeszy stały się dochodami budżetów krajowych. Dopiero w 1949 r. weszły one ponownie do budżetu centralnego, z chwilą opracowania go przez Centralny Zarząd Finansów w Berlinie dla radzieckiej strefy okupacyjnej⁴.

² Jest to słynny i znamienity dla finansów niemieckich rozkaz nr 01 z dnia 23 VII 1945 r. marszałka G. Żukowa, wydany przez SMAD — Radziecką Administrację Wojskową Niemiec (*Die Volkswirtschaft der DDR*, Berlin 1960, s. 309).

³ Podniesienie stawek dotyczyło podatku od spadków oraz od towarów monopolowych, jak tytoń, alkohol, piwo, zapalki, cukier. Uregulowanie nastąpiło zarządzeniami Alianckiej Komisji Kontrolnej nr 26, 27, 28 i 30 z 1946 r. (F. Rzesnitzek, *Theorie und Entwicklung der Staatseinnahmen in der DDR*, Berlin 1959, s. 83, 84).

⁴ Centralny Zarząd Finansów (Deutsche Zentralfinanzverwaltung — DZfV) utworzony został w sierpniu 1945 r. w celu koordynacji pracy administracji finansowej w pięciu krajach. Nie miał on jednak funkcji nadrzędnych w początkowym stadium swego istnienia (E. Rohde u. H. Fengler, *Das Staatshaushalt der DDR, Eine Einführung*, Berlin 1960, s. 172).

Równoległe z postanowieniami finansowymi następowały rozstrzygnięcia mające na celu przekształcenie ustroju społecznego Niemiec. Dzięki demokratycznym wyborom w 1946 r. stworzono Landtagi dla okręgów i krajów. Stały się one pierwszymi organami rzeczywistej władzy ludowej. W tym okresie nastąpiła także nacjonalizacja banków. Dokonano reformy rolnej oraz przejęto pod zarząd społeczny zakłady przemysłowe, handlowe i usługowe, będące dotychczas własnością monopoli oraz organizacji faszystowskich lub osób uznanych za przestępców wojennych. Dokonana wreszcie reforma pieniężna stworzyła warunki stabilizacji niezbędnej dla odbudowy i rozbudowy gospodarczej kraju.

Utworzona w 1948 r. Niemiecka Komisja Gospodarcza otrzymała od radzieckich władz okupacyjnych zezwolenie na przejęcie bezpośredniego zarządu nad życiem gospodarczym kraju⁵. Dzięki temu stworzono warunki organizacyjne dla planowego rozwoju kraju. W tymże roku opracowano dwuletni plan odbudowy i rozwoju gospodarki niemieckiej na lata 1949 i 1950. W tym też okresie nastąpiły pierwsze próby planowania finansowego w przedsiębiorstwach⁶.

Istniejący system finansowy stwarzał coraz większe trudności rozwoju gospodarczego. Szczególnie niekorzystnie oddziaływał podatek od wynagrodzeń. Wysoka progresja była antybodźcem wydajności pracy. Także w stosunku do rzemiosła i drobnych producentów należało przeprowadzić zasadnicze zmiany w opodatkowaniu. Reforma systemu finansowego stała się nakazem chwili. Odbyła się ona w dwóch etapach, przy czym pierwszego dokonano w grudniu 1948 r. Po raz pierwszy w niemieckim prawie podatkowym zróżnicowano wówczas dochody różnych klas społecznych i grup ludności dla potrzeb podatkowych. Charakter tej przemiany, wyrażającej się w odstąpieniu od kapitalistycznej zasady równości opodatkowania, był przełomowy. Drugi etap reformy dokonany w 1950 r. zbiegał się z szeregiem innych reform w życiu gospodarczym kraju, wynikających z przystosowania instytucjonalnych form gospodarki do socjalistycznej treści przemian zachodzących w społeczeństwie niemieckim. Reforma finansowa wniosła wiele zmian, ale najważniejszą było stworzenie jednolitego systemu budżetowego.

Poza przemianami natury instytucjonalnej nastąpił drugi etap reformy podatkowej, który polegał głównie na wyraźnym rozróżnieniu w systemie gospodarki narodowej roli indywidualnych producentów

⁵ Deutsche Wirtschaftskommission (DWK) utworzono 12 II 1948 r. rozkazem SMAD nr 32 (F. Rzesnitzek, op. cit., s. 90).

⁶ W drugiej połowie 1948 r. udało się, choć jeszcze nie we wszystkich przedsiębiorstwach państwowych (VEB), wprowadzić planowanie finansowe. Nie miało ono jednak większego wówczas znaczenia (W. K. Sitnin, *Finansy GDR*, Moskwa 1951, s. 49).

towarowych od roli przedsiębiorstw kapitalistycznych. Odnosiło się to do produkcji typu przemysłowego oraz do rolnictwa. Uprzywilejowano sytuację rzemiosła przez wprowadzenie podatku normatywnego, który, ustalony według przeciętnej wydajności, zwalniał od opodatkowania wszelkie nadwyżki towarowe, działał więc w kierunku zachęcenia rzemieślnika do powiększania produkcji. Dzięki temu uzyskiwano możliwość lepszego zaspokojenia potrzeb społeczeństwa. Z drugiej zaś strony nastąpiło wyłączenie z ulg podatkowych wielkich gospodarstw rolnych, prowadzonych na zasadach kapitalistycznych. Jednocześnie jednak obniżono opodatkowanie nadwyżek towarowych produkcji rolnej dla poprawy zaopatrzenia ludności w środki spożywcze.

Cały ten okres wstępnego niejako rozwoju systemu finansowego w NRD nazywany jest w literaturze przedmiotu okresem rewolucyjnych przemian systemu finansowego. Trwa on od upadku III Rzeszy do utworzenia Niemieckiej Republiki Demokratycznej w 1949 r.

2. Zagadnienie periodyzacji rozwoju systemu finansowego NRD nie jest jednolicie traktowane przez niemieckich naukowców. Prof. Rzesnitzeck wyróżnia cztery etapy rozwojowe⁷. Podział jego nie jest związany z planami gospodarczymi, ale z podejmowanymi zadaniami gospodarczymi i politycznymi. G. Lammerhirt i H. Ficke rozpatrują natomiast rozwój systemu finansowego dokładnie według okresów ujętych wieloletnimi planami gospodarczymi⁸. Oba te podziały krzyżują się zresztą z sobą niejednokrotnie⁹. Periodyzacja według planów gospodarczych dotyczy raczej zagadnień instytucjonalnych, a więc samego systemu finansowego, podczas gdy podział według decyzji polityczno-gospodarczych pozwala na lepsze przedstawienie i tym samym zrozumienie polityki finansowej.

Założenia polityki finansowej NRD w pierwszym, wstępnym okresie rozwojowym (1949—1952) zmierzały do uporządkowania systemu danin państwowych i aparatu finansowego. Chodziło w głównej mierze o stworzenie właściwych warunków dla realizacji zadań gospodarczych, stawianych przez partię i rząd. Wyrażały się one szczególnie w konieczności wyzwolenia wszelkich rezerw produkcyjnych i zabezpieczenia stabilizacji waluty. Oba te elementy miały się przyczynić do lepszej realizacji zasad gospodarki planowej.

Dzięki tej pracy przygotowawczej można było podjąć się realizacji pierwszego planu pięcioletniego, którego głównym zadaniem było wy-

⁷ F. Rzesnitzeck, op. cit., s. 79—181.

⁸ G. Lammerhirt und H. Ficke, *Die Finanzwirtschaft der DDR, Die Volkswirtschaft der DDR*, Berlin 1960, s. 307 i n.

⁹ Dotyczy to późniejszych okresów, a mianowicie drugiego planu pięcioletniego i następującego po nim planu siedmioletniego. Obie prace jednakowo te dwa okresy klasyfikują.

równanie dysproporcji spowodowanych podziałem Niemiec. Łączyły się z tym bardziej szczegółowe zadania w dziedzinie rozbudowy przemysłu ciężkiego i lekkiego oraz podniesienia produktywności całej gospodarki narodowej. Przemianą o zasadniczym znaczeniu dla gospodarki finansowej było wprowadzenie zasady rozrachunku gospodarczego, co pozwoliło na silniejsze powiązanie finansów gałęzi gospodarki narodowej z budżetem państwa. W związku z tym wprowadzono dwukanałowy system rozliczeń przedsiębiorstw państwowych z budżetem w postaci daniny produkcyjnej (podatku obrotowego) i odprowadzeń od zysku.

Uznając dużą rolę drobnych wytwórców dla gospodarki narodowej (głównie rzemiosła i drobnego rolnictwa), stworzono lepsze warunki dla ich działalności przez przekształcenie systemu opodatkowania. Także w stosunku do klasy pracującej i wolnych zawodów zastosowano zmienne stawki podatku dochodowego. Linia polityczna rządu wyrażała się w podnoszeniu nominalnego poziomu dochodu, obniżki cen na dobra konsumpcyjne oraz obniżki opodatkowania. Zreformowano także system opodatkowania spożycia przez włączenie działalności handlu do systemu rozliczeń z budżetem w sposób podobny jak w przypadku przemysłu i usług. Uległy więc likwidacji dawne obciążenia podatkowe w postaci podatków spożywczych, głównie akcyzy¹⁰.

Drugi okres rozwojowy, zwany okresem budowy socjalizmu, obejmuje lata 1952—1956. Zadaniem ułatwiającym osiągnięcie tego celu było przekształcenie administracji państwowej w nowy, w pełni socjalistyczny i demokratyczny aparat władzy ludowej¹¹. W ślad za tym idzie przebudowa aparatu finansowego przez jego podział na trzy szczeble (powiat, okręg i państwo). Polityka cen została w silniejszym stopniu powiązana z budżetem przez oparcie dwukanałowego systemu rozliczeń przedsiębiorstw z budżetem na różnicowej formie ustalania wielkości daniny produkcyjnej¹². System ten jednak w pełni wprowadzono dopiero w 1957 r.

W stosunku do spółdzielczości, rozwijającej się w sposób bardzo żywy, zastosowano opodatkowanie analogiczne jak w stosunku do gospodarki prywatnej, lecz z zastosowaniem licznych i wydatnych ulg i zwolnień, szczególnie wobec spółdzielni produkcyjnych na wsi. W opodatkowaniu gospodarki prywatnej przeprowadzono silne rozgraniczenie między małymi i dużymi przedsiębiorstwami, a także między jednostkowymi i spół-

¹⁰ Chodzi tutaj o przedsiębiorstwa handlowe, zwane: Handelsorganisationen (w skrócie popularne: HO), które powstały na miejsce dawniej istniejących „wolnych sklepów” — freie Läden (F. Rzesnitzeck, op. cit., s. 110).

¹¹ *Protokoll der II. Parteikonferenz des SED*, Berlin 1952, s. 65.

¹² F. Rzesnitzeck, op. cit., s. 137 i n.

kami kapitałowymi. Niestosowanie ulg w stosunku do tych ostatnich i poważne powiększenie stawek spowodowało w dużym stopniu ich likwidację albo przekształcenie się w spółki jawne lub przedsiębiorstwa jednostkowe. Innym celem opodatkowania było uzyskanie poprzez instrumenty systemu finansowego lepszego zaopatrzenia rynku i powiększenia produkcji eksportowej. Szerokie natomiast poparcie w systemie podatkowym znalazł proces oszczędzania, głównie przez ulgi i potrącenia w podatkach dochodowym i majątkowym. Cechą charakterystyczną systemu podatkowego NRD odnoszącego się do gospodarki prywatnej jest zachowanie form i techniki opodatkowania analogicznej lub podobnej do stosowanych w kapitalistycznej części Niemiec. Zawiera on jednak bodźce dla zachęcenia tego sektora gospodarki do współpracy przy budowie podstaw socjalizmu i rozwoju gospodarczego.

Trzeci okres rozwojowy obejmuje czasokres pokrywający się z drugim planem pięcioletnim. Rozpoczęty w 1956 r., miał na celu doprowadzenie do zwycięstwa socjalizmu w NRD. Wymagało to udziału najszerszych mas ludności pracującej. Na przeszkodzie temu stała zbyt rozbudowana machina administracyjna. W zakresie finansów brak było powiązania między działalnością poszczególnych instytucji finansowych, tj. wydziałów finansowych rad narodowych, banków i organów kontrolnych skutkiem czego dysponowanie zasobami pieniężnymi nie było jednolite i najbardziej właściwe. Stąd wywodzi się z przesłanek praktycznych postulat jednolitości systemu finansowego. Również brak koordynacji między planowaniem materialnym i finansowym, który wywoływał zaburzenia w realizacji postulatów planu, spowodował konieczność ściślejszego powiązania planu gospodarczego z budżetem. Znalazło to wyraz w postulatcie jedności planowania.

Rozwiązanie tych problemów nie było łatwe. Przy organach terenowej władzy finansowej utworzono rady doradcze, których zadania polegały głównie na koordynacji planów terenowych¹³. Proces ten połączono także z pewną decentralizacją gromadzenia i wydatkowania funduszy pieniężnych w budżetach terenowych.

Starania polityki finansowej poszły w kierunku uczynienia z jej instrumentów rzeczywistych dźwigni rozwoju gospodarczego, a także i dźwigni dla przekształcenia stosunków produkcji na socjalistyczne. W stosunku do spółdzielczości rolniczej, jak i innych jej działów, stosowano nadal ulgową politykę podatkową. Wyraźnie też uprzywilejowy-

¹³ Chodzi tutaj o finansowe ciała doradcze (Finanzbeiräte) tworzone z wszystkich kierowniczych urzędników finansowych z udziałem kierowników oddziałów Niemieckiego Banku Biletowego (Deutsche Notenbank) pod przewodnictwem kierownika wydziału finansowego okręgu lub powiatu.

wano rzemiosło w porównaniu do prywatnych przedsiębiorstw produkcyjnych. Dla wciągnięcia jednak prywatnego przemysłu w ramy planowego wykorzystania wszelkich rezerw produkcyjnych zastosowano formę udziału państwa w przedsiębiorstwach prywatnych. Pociągnięcie to znacznie przyczyniło się do ustabilizowania sytuacji tego rodzaju przedsiębiorstw. W dodatku system opodatkowania stwarzał poprzez ulgi w stosunku do zysków, z których część przypada pracownikom, oraz do wynagrodzenia przedsiębiorcy — bodźce zwiększające atrakcyjność tej formy gospodarowania. Podobną ewolucję przeszedł także prywatny handel, przyjmując z reguły formę interesu komisyjnego, który korzysta również z ulg w opodatkowaniu. Tym samym polityka podatkowa stała się w bardzo silnym stopniu narzędziem realizacji postulatów przekształcania gospodarki na socjalistyczną¹⁴.

Najnowszy, współczesny okres rozwoju finansów w NRD rozpoczął się z nowym planem siedmioletnim. Analiza dotychczasowych osiągnięć gospodarczych i politycznych, jak również społecznych, pozwala wielu ekonomistom na stwierdzenie bliskiego zwycięstwa socjalizmu w Niemieckiej Republice Demokratycznej. Olbrzymia większość gospodarki znajduje się bezpośrednio w orbicie działania państwa socjalistycznego¹⁵. Pozytywne rezultaty gospodarcze świadczą najdobitniej o zaletach socjalistycznego sposobu produkcji w tym kraju.

3. Przy rozpatrywaniu rozwoju i stanu myśli finansowej z jednej strony, a rozwoju systemu finansowego i zadań polityki finansowej w NRD z drugiej, nasuwa się szereg charakterystycznych spostrzeżeń. Najistotniejsze wydaje się znaczne wyprzedzenie teorii przez praktykę. Przyczyna tak znacznej rozbieżności tkwi w specyficznych warunkach kształtowania się socjalizmu w tym kraju, a szczególnie w braku przygotowania niemieckich kadr naukowych w zakresie ekonomii marksistowskiej. Dopiero stopniowe kształcenie się i przejmowanie doświadczeń Związku Radzieckiego pozwoliło na próby samodzielnego konstruowania socjalistycznej teorii finansów, przystosowanej do warunków pierwszego socjalistycznego państwa niemieckiego.

Konstrukcja systemu finansowego kształtowana była głównie przez organa Radzieckiej Administracji Wojskowej dla Niemiec, która wyzwoliła i stopniowo wprowadziła rządy niemieckiej klasy robotniczej i chłopstwa. Literatura finansowa tego początkowego okresu obejmowała głównie pozycje tłumaczone z rosyjskiego i adaptowane dla nie-

¹⁴ G. Lammerhirt u. H. Fichte, op. cit., s. 330.

¹⁵ Dane za rok 1959 określają udział sektora socjalistycznego w ogólnej produkcji lub świadczeniach następująco: przemysł — 89,1%, budownictwo — 83,7%, rzemiosło — 22,1%, rolnictwo — 53,0%, transport — 95,2% handel detaliczny — 75,3% (*Die Volkswirtschaft...*, op. cit., s. 50).

mieckiego czytelnika — praktyka, naukowiec i studenta. Poza tym w artykułach obok pozycji informujących o zasadach gospodarki socjalistycznej w zakresie finansów, pojawiają się liczne opracowania dotyczące praktyki organów finansowych. Największą chyba zasługę dla rozwoju niemieckiej myśli finansowej w NRD mają wydawcy wychodzącego nieprzerwanie od 1946 r. znanego czasopisma fachowego pod nazwą „Deutsche Finanzwirtschaft”¹⁶. Na jego łamach znajdują miejsce rozprawki i artykuły teoretyczne, jak i dotyczące praktyki finansowej. Ono w dużym stopniu wyraża zasadę łączenia teorii z praktyką.

Z momentem utworzenia samodzielnego państwa w NRD zapoczątkowano prace badawcze w dziedzinie finansów w utworzonych wówczas instytutach specjalistycznych szkół wyższych. Pierwsze oryginalne opracowania mają jeszcze charakter informujący i w dużej mierze praktyczny¹⁷, ale stopniowo zwiększa się ilość prac o charakterze teoretycznym i krytyczno-analitycznym. Ten drugi rodzaj odnosi się szczególnie do gospodarki zachodniej części Niemiec. Dotyczą one wszystkich odcinków gospodarki finansowej w szerokim socjalistycznym ujęciu tego określenia. Wymagania praktyki, instytucji gospodarczych oraz wyższych uczelni przedstawiały zamówienie społeczne na opracowanie podręczników z dziedziny finansów. Podjęto na ten temat dyskusję, która już w 1953 r. wykazała potrzeby i nakreśliła program prac w tym zakresie. Jednym z pierwszych podręczników było opracowanie zespołowe H. Zimmermanna, G. Fraasa i M. Ratzera o pieniądzu i kredycie w NRD¹⁸. Wywołał on niezmiernie ożywioną dyskusję naukową, podjętą zresztą przez przedstawiciela praktyki, ministra finansów W. Rumpfa, która doprowadziła w rezultacie do ujednoczenia pojęć w dziedzinie finansów oraz wypracowała koncepcję socjalistycznego systemu finansowego, a szczególnie jego jednolitości.

W tym czasie wydano względnie dużą ilość pozycji odnoszących się do zagadnień szczegółowych w zakresie ogniw systemu finansowego. Charakter ich był w dużej mierze praktyczny, ale zawierały już spory także ładunek teoretyczny¹⁹. Dopiero w ostatnich czasach poczynają się

¹⁶ Poza nim ukazywał się jeszcze przejściowo (od 1956 do 1959 r.) kwartalnik „Geld und Kredit”, jako organ Niemieckiej Akademii Nauk. Obecnie ukazuje się prócz zeszytów naukowych wyższych uczelni jedynie „Wirtschaftswissenschaft”, jako dwumiesięcznik również tej samej instytucji — Akademii Nauk w Berlinie.

¹⁷ Przykładowo: G. Kohlmeier, *Das sozialistische Finanzsystem*, Berlin 1952, oraz broszura W. Rumpfa, *Die Finanzpolitik der DDR*, Berlin 1952.

¹⁸ H. Zimmermann, G. Fraas, M. Ratzel, *Geld und Kredit in der DDR*, Berlin 1957.

¹⁹ Na przykład: E. Knauthe, *Der Finanzplan des Volkseigenen Industriebetriebes*, wyd. 1, Berlin 1955.

ukazywać opracowania teoretyczne o tematyce czysto finansowej, będące wyrazem realizacji podjętych jeszcze dawniej zamierzeń wydawniczych. Do tego rodzaju pozycji należą prace prof. F. Rzesnitzka o dochodach budżetowych oraz E. Rohdego i H. Fenglera o budżecie NRD. Pierwsza obejmuje zarys teorii dochodów państwowych NRD, czyli inaczej mówiąc — jedną tylko stronę polityki finansowej państwa. W części teoretycznej jest wprawdzie wiele ciekawych myśli i ujęć, to jednak przeważa jeszcze opisowy charakter wywodów. Druga ze wspomnianych pozycji zawiera jedynie w części wstępnej stosunkowo krótki wywód, w którym autorzy przedstawiają miejsce i rolę budżetu w jednolitym systemie finansowym państwa. W pozostałych częściach omówione są elementy składowe budżetu i metody ich opracowania, jak również jego realizacji i kontroli wykonania. W pobieżnym rysie historycznym wykazano rolę budżetu NRD w porównaniu z rozwojem budżetu Niemiec Zachodnich.

Tak we wspomnianych książkach, jak i w artykułach poglądy niemieckich finansowców w zasadzie niewiele odbiegają od teorii finansowych głoszonych w Związku Radzieckim i większości krajów demokracji ludowych. Tym niemniej nie są one pozbawione pewnych specyficznych dla niemieckiej nauki właściwości. Podstawową doktryną w nauce finansów jest problem jednolitości finansów i systemu finansowego, który — jak już wskazano — postawiony został właściwie przez praktykę, jako wynik potrzeby koordynacji decyzji w dziedzinie finansów i podporządkowania wszystkich elementów tego systemu jednemu kierującemu ogniwu. Niezależnie od obiektywnej konieczności tej koncepcji, wydaje się, że centralistyczne koncepcje gospodarki znajdują w Niemczech szczególnie podatny grunt, wynikający z pewnych tradycji i skłonności niemieckich naukowców²⁰.

Inną cechą charakterystyczną niemieckiej teorii finansów jest dążenie do wyrobienia precyzji pojęć. Można by oczywiście jeszcze wiele zarzucić w tej mierze istniejącym opracowaniom naukowym, ale należy zwrócić uwagę na próby — i to wydaje się pozytywne — przekształcenia pojęcia podatku obrotowego, występującego w stosunku do przedsiębiorstw państwowych różnych branż, jako pojęcia niezgodnego z istotą socjalistycznych stosunków własności państwowej w daninę przemysłową, handlową i od usług. Chodzi głównie o wyeliminowanie pojęcia podatku,

²⁰ Wzorując się jednak na ogólnych tendencjach występujących od 1956 r. w państwach budujących socjalizm, także NRD przeprowadza proces pewnej decentralizacji. Wyraża się on w zainteresowaniu organów władzy terenowej w dochodach państwa poprzez udziały, a także w gospodarce przedsiębiorstw zarządzanych centralnie. Instrumentem pomagającym do realizacji tych postulatów jest koncepcja planowania kompleksowego (E. Ronde, *Budżet Niemieckiej Republiki Demokratycznej na rok 1960*, „Finanse” nr 7, 1960, s. 65).

które ma zupełnie inną i tradycyjną treść, niedogodną i nieodpowiednią właśnie dla tego rodzaju podmiotów gospodarujących. Ma to niewątpliwie znaczenie dość formalne, bo istota tego instrumentu finansowego jest analogiczna do podatków obrotowych z gospodarki państwowej, stosowanych na przykład w ZSRR i w Polsce²¹.

Wśród wielu odmienności systemu finansowego NRD o mniejszym jednak znaczeniu, wyróżnia się jeszcze jedno zjawisko typowe dla warunków rozwojowych tego kraju. Jest nim występowanie przedsiębiorstw państwowo-prywatnych w przemyśle oraz komisowych w handlu. Rola tych form gospodarowania jest szczególnie istotna w okresie przejściowym. Polityka finansowa państwa musi być w tym zakresie bardzo staranna i znajdować pełne i obiektywne uzasadnienie teoretyczne. Specyficzne warunki polityczne powodują też występowanie w NRD przedsiębiorstw o charakterze kapitalistycznym. Niezmiernie ciekawym przejawem dążności do zjednoczenia Niemiec jest zachowanie w zakresie systemu finansowego kapitalistycznych form opodatkowania formalnie odpowiadających stosowanym w zachodniej części Niemiec. Oczywiście, nie trzeba specjalnie podkreślać, że treść i rola tego rodzaju opodatkowania jest inna, wynikająca z zadań państwa budującego socjalizm.

Odrębnym działem opracowań naukowych i prac badawczych jest krytyka teorii i polityki finansowej Niemieckiej Republiki Federalnej. W tym zakresie duże zasługi ponosi doskonały zespół naukowy Instytutu Finansowego przy Uniwersytecie im. Marcina Lutra w Halle, który pod kierunkiem prof. Rzesnitzka wydał już szereg prac z tej dziedziny. Z przygotowywanej trylogii wyszły dwa pierwsze tomiki poświęcone polityce cen w NRF (A. Borgmeier) oraz polityce celnej (R. Lohse), następny dotyczyć będzie polityki podatkowej (G. Hölzer)²². Pod redakcją prof. Rzesnitzka ukazał się również niezmiernie ciekawy tom złożony z sześciu analiz zagadnień finansowych pod wspólnym tytułem: „Problemy finansowe nowoczesnego imperializmu”²³. Również i berlińskie kręgi naukowe pracują nad tymi zagadnieniami, czego dowodem ogłaszane prace. Z nich trzy ostatnie szczególnie godne są wyróżnienia. Są nimi: zbiór opracowań pod redakcją prof. A. Lemnitza pt. „Polityka bankowa, budżet i waluta w Niemczech Zachodnich”, K. Zieschanga „Pod-

²¹ Podobnie zresztą określa prof. Rzesnitzeck konieczność zastosowania pojęcia dochodów państwowych (Staatseinnahmen) w miejsce tradycyjnego — danin (Abgaben). F. Rzesnitzeck, op. cit., s. 34 i n. oraz wstęp.

²² A. Borgmeier, *Preispolitik der Bundesrepublik*, Berlin 1958; R. Lohse, *Die westdeutsche Zollpolitik*, Berlin 1958; G. Hölzer, *Steuerpolitik der Deutschen Bundesrepublik* (w druku).

²³ *Finanzprobleme des modernen Imperialismus*, Autorenkollektiv unter Leitung von Prof. Dr. Friedrich Rzesnitzeck, Berlin 1958.

stawowe problemy finansowania inwestycji w Niemczech Zachodnich" oraz G. Tittela „Państwowo-monopolistyczne tendencje w nowoczesnych burżuazyjnych teoriach finansowych”²⁴. Wszystkie te opracowania mają na celu wskazanie rzeczywistego obrazu gospodarki kapitalistycznej, a szczególnie zachodnioniemieckiej, demaskując tym samym jej reakcyjny i militarny charakter²⁵.

Niezmiernie natomiast charakterystycznym objawem jest brak opracowań naukowych poświęconych gospodarce finansowej okresu dyktatury. Skromnym wkładem w tym zakresie są opracowania ogłaszane w ramach skryptów dla studium zaocznego Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Berlinie, z których jedno jest poświęcone rozwojowi niemieckiej gospodarki w okresie dyktatury faszystowskiej²⁶. Wydaje się jednak, że ten właśnie okres wymaga szczególnie dokładnych i starannych badań naukowych z punktu widzenia specjalnie finansów.

4. Jak już wspomniano wyżej, na łamach dwutygodnika „Deutsche Finanzwirtschaft” rozgorzała w roku 1957 i następnych, a właściwie do dziś nie wygasła całkowicie, jedna z największych w niemieckiej nauce finansów, dyskusja nad zagadnieniami teoretycznymi finansów. Zaczynem jej była znamienna krytyka pierwszego większego właściwie podręcznika z dziedziny finansów pt. „Pieniądz i kredyt w Niemieckiej Republice Demokratycznej”. Autorem jej był minister finansów Willy Rumpf²⁷.

Główna myśl jego krytyki szła w kierunku wykazania autorom podręcznika oraz kadrze naukowców niemieckich z dziedziny ekonomii, że przy przedstawianiu teoretycznego uzasadnienia systemu pieniężnego, systemu finansowego albo gospodarki pieniężnej państwa socjalistycznego — w danym przypadku Niemieckiej Republiki Demokratycznej — nie można nie doceniać lub nawet pomijać roli władzy politycznej, jak również znaczenia podstawowych przemian w zakresie gospodarki pieniężnej, spowodowanych rewolucyjnym przekształceniem kapitalistycznych stosunków własnościowych. Poza tym uznał on również za błędną

²⁴ *Bankpolitik, Staatshaushalt und Währung in Westdeutschland*, Autorenkollektiv unter Leitung von Prof. Dr. Alfred Lemnitz, Berlin 1956; K. Zieschang, *Grundprobleme der Investitionsfinanzierung in Westdeutschland*, Berlin 1959; G. Tittel, *Staatsmonopolistische Tendenzen in der modernen bürgerlichen Finanztheorie*, Berlin 1958.

²⁵ Wśród artykułów wyróżnić należy przykładowo: G. Böttcher, *Neoliberalismus und Finanzpolitik in Westdeutschland*, „Deutsche Finanzwirtschaft” 1958, nr 23.

²⁶ *Wirtschaftsgeschichte Deutschlands*, Lehrbrief 3, Thema: Die Entwicklung der deutschen Wirtschaft in der Zeit des Faschismus 1933—1945, Verfasser: Alfred Schröter, Hochschule für Ökonomie, Berlin 1959.

²⁷ W. Rumpf, *Ein sozialistisches Lehrbuch?*, „Deutsche Finanzwirtschaft” 1957, nr 24, s. 369—374 (Przedruk z czasopisma „Einheit”, 1957, nr 12, s. 1612).

i wynikającą z przejęcia burżuazyjnych teorii finansowych, a lansowaną w omawianym podręczniku koncepcję gospodarki pieniężnej, polegającą na negowaniu ekonomicznie i politycznie uzasadnionej jedności systemu finansowego. Błąd ten polegał na niewłaściwym przedstawieniu stosunku między budżetem a kredytem w ramach jednolitego systemu finansowego przez pomijanie kierowniczej roli budżetu w ogólnym systemie stosunków pieniężnych NRD. Te zasadnicze zarzuty wywołały dyskusję.

Prof. E. Kaemmel z Uniwersytetu Humboldta w Berlinie podjął próbę uporządkowania terminologii w dziedzinie finansów, aby tym umożliwić dyskusję nad zasadniczymi problemami teoretycznymi²⁸. Jego zdaniem, trudności w tym zakresie powodowane są głównie wpływami teorii burżuazyjno-kapitalistycznych, panującymi w niemieckiej nauce finansów socjalistycznych. Opierając się na autorach radzieckich, określa on pojęcie finansów, odnoszące się szczególnie do okresu przejściowego, jako stosunki społeczne, przy pomocy których następuje tworzenie, podział i wydatkowanie funduszy pieniężnych. Te właśnie stosunki społeczne są przedmiotem nauki finansów. Rolą jej nie jest przedstawienie tylko pewnych statycznych, niezmiennych cech charakterystycznych, ale raczej stosunków społecznych i ich związków. Treść ich i funkcje są różne w każdej ekonomicznej formacji. Podstawą do naukowych badań w tym kierunku jest marksistowska i leninowska nauka o socjalistycznej reprodukcji i socjalistycznym państwie.

Pojęcie gospodarki finansowej zawiera pewien element historyczny. Można więc mówić tylko o gospodarce finansowej określonego etapu rozwoju gospodarczego. Natomiast polityka finansowa bada możliwości zastosowania uzyskanych prawideł przy pomocy różnych metod. Musi więc także te metody przedstawić i wskazywać ich właściwe zastosowanie. Z roli państwa w budownictwie socjalistycznym i socjalistycznej reprodukcji rozszerzonej wynika wielość powstających stosunków i ruchów, które w swym całości kształcie składają się na planowe tworzenie, podział i zużytkowanie funduszy pieniężnych. Te właśnie stosunki i przesunięcia składają się na socjalistyczny system finansowy. Jest on w zasadzie systemem jednolitym, obejmującym całość różnych form przejawiania się finansów. Wynika to z podporządkowania wszystkich elementów systemu finansowego wspólnemu celowi określonemu w podstawowym prawie socjalizmu. Z reguły system finansowy obejmuje budżet, kredyt, gospodarkę finansową przedsiębiorstw uspołecznionych oraz ubezpieczenia państwowe. Każdy z tych elementów obejmuje podobne zjawiska finansowe jak w gospodarce kapitalistycznej, ale w jej ramach nie ma

²⁸ E. Kaemmel, *Zur Bildung von Begriffen auf dem Gebiete der Finanzwissenschaft*, „Deutsche Finanzwirtschaft”, 1958, nr 7, s. 94 i n.

właściwego stosunkom socjalistycznym elementu zespalającego je w jednolitą całość. Ona znów wyraża się w podporządkowaniu poszczególnych elementów systemu finansowego najważniejszemu z jego elementów, a mianowicie budżetowi, który spełnia jakościowo rolę głównego planu finansowego, a ilościowo obejmuje największą część tworzonych i dzielonych funduszy pieniężnych. Inaczej mówiąc, budżet przedstawia sobą dominującą grupę socjalistycznych stosunków finansowych. Stąd wynika konieczność jednolitego kierownictwa całą gospodarką finansową mimo również koniecznego rozgraniczenia technicznego zakresu działania poszczególnych ogniw systemu.

R. Lohse z Uniwersytetu w Halle dzieli wprawdzie w podobny sposób system finansowy, jednak w jego systematyce występują pewne różnice²⁹. Jako elementy składowe systemu wymienia budżet ze stroną dochodów i wydatków, finanse przedsiębiorstw uspołecznionych, system kredytowy i pieniężny, ubezpieczenia państwowe i społeczne oraz odrębnie majątek państwowy i długi publiczne. Natomiast fundusze pieniężne pozostające u ludności nie stanowią, jego zdaniem, przedmiotu badań ekonomiki finansów ani nie są członem systemu finansowego. Podobnie zresztą i finanse drobnych producentów oraz przedsiębiorstw prywatno-kapitałistycznych zostają objęte systemem finansowym jedynie w części, a mianowicie w tej, która dotyczy ich stosunków z finansami ogólnospołecznymi i systemem finansowym. W odróżnieniu od nich finanse spółdzielczości tworzą integralną część ogólnospołecznych finansów.

W dyskusji na temat pojęcia finansów wysunięto trzy zasadniczo możliwe punkty wyjścia³⁰. Pierwszy stanowi teoria przyjmowana przez tych ekonomistów, którzy pojęcie pieniądza i kredytu wywodzą ze stosunków towarowo-pięiężnych i skutkiem tego uważają finanse za element rozwiniętej gospodarki pieniężnej. Dla nich więc finanse są w pewnym stopniu oddalone od ekonomicznych stosunków pieniężnych, a ich występowanie uzasadnione jedynie potrzebą zaspokojenia państwowych potrzeb. Obejmują więc one stosunki pieniężne powstałe między ludnością, przedsiębiorstwami i gałęziami gospodarki a budżetem. Reprezentant tego stanowiska, prof. Kohlmey, dzieli stosunki pieniężne na trzy kategorie, ujmując je w ramy systemów pieniężnego, finansowego i kredytowego³¹. Do systemu finansowego należą jednostronne stosunki

²⁹ R. Lohse, *Das Wesen der Finanzen in der DDR*, „Deutsche Finanzwirtschaft”, 1958, nr 5, s. 63 i n.

³⁰ G. Schneider, *Die marxistisch-leninistische Grundkonzeption der Finanzwissenschaft und die Einheit des sozialistischen Finanzsystems in der DDR*, „Deutsche Finanzwirtschaft” 1958, nr 5, s. 59 i n.

³¹ G. Kohlmey, *Das Geldsystem der DDR*, Berlin 1956, s. 184, podobne stanowisko zajmuje również w późniejszych pracach, jak np. w artykule *Währung, Finanzen und Kredit*, „Deutsche Finanzwirtschaft”, 1958, nr 15, s. 237 i n.

pieniężne, polegające na wpłatach do budżetu bez prawa zwrotu i bez wynagrodzenia w postaci odsetek między podmiotami gospodarującymi a centralą państwową. W przeciwieństwie do tego kredyt nie jest jednostronną płatnością, ale pożyczką, która musi być zwrócona. Prawo rozporządzania sumą pożyczoną jest przeniesione na wypożyczającego tylko czasowo i za to należy się zapłata w postaci procentu, co nie występuje w przypadku finansów. Do najważniejszych różnic między finansami i kredytem oprócz tych formalnych cech należy także i to, że przy pomocy systemu finansowego, rozumianego jako system dochodów i wydatków budżetu, następuje kierowanie strumieniami pieniądza, które są niezbędne dla długoterminowego ustalania proporcji między poszczególnymi działami gospodarki narodowej.

Z tym stanowiskiem nie zgadzano się. Prof. Joswig stwierdził³², że dla ustalenia nie tylko długoterminowych proporcji rozwojowych, ale jakichkolwiek innych — konieczna jest ścisła współpraca budżetu z systemem kredytowym. W ustroju socjalistycznym finanse sięgają znacznie dalej niż określany przez prof. Kohlmeya ich zakres w sensie tworzenia i podziału funduszy pieniężnych, dokonywanego jedynie w ramach budżetu. Dochodzą bowiem do tego jeszcze stosunki pieniężne gospodarki społecznej i co najmniej system kredytowy. Zasadniczą cechą jest jednak łączenie tych elementów w jedną podporządkowaną centralnym zadaniom planowym całość, mimo iż wszystkie części składowe systemu finansowego posiadają swoje obiektywne cechy, dzięki którym następuje ich odróżnianie. Nie jest jednak dopuszczalny jakikolwiek ich rozdział z punktu widzenia jednolitego kierownictwa państwowego. Dlatego też podział dokonywany przez prof. Kohlmeya jest niesłuszny i niezgodny z istotą socjalistycznych stosunków.

Podobnie poddano też krytyce pogląd prof. Kohlmeya o odmienności kredytu, a szczególnie odnoszący się do podkreślonej przez niego cechy odróżniającej go od innych metod gromadzenia i podziału funduszy pieniężnych, a mianowicie polegającej na odpłatności za korzystanie z kredytu. W. Heinicke jest zdania, że kredytu nie można uważać za towar, a płaconych odsetek za cenę kredytu. Nie można tego właśnie argumentu wysuwać szczególnie w socjalizmie, a także i w okresie przejściowym, gdyż kredyt jest podporządkowany decyzjom planowym, a nie swobodnej grze popytu i podaży³³.

³² Głos w dyskusji prof. H. Joswiga według: *Bericht über eine Tagung des Arbeitskreises „Geldtheorie“ des Instituts für Wirtschaftswissenschaften bei der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, napisanego przez W. Kalweita, „Geld und Kredit“ 1959, r. III, z. 1/2, s. 134.

³³ Pogląd wyrażony przez W. Heinicke, we wspomnianym już *Bericht über ...*, zamieszczonym w „Geld und Kredit”, op. cit., s. 137.

Drugim punktem wyjścia dla koncepcji gospodarki pieniężnej jest uzależnianie konieczności występowania finansów od istnienia państwa. W tego rodzaju poglądzie pomija się najzupełniej jakiegokolwiek teoretyczne uzasadnienie dla występowania pieniądza i jego funkcji, wysuwając jedynie powierzchwne przejawy natury formalnej. W myśl tej koncepcji identyfikuje się finanse z budżetem państwa. Tego rodzaju pogląd jest głoszony także przez prof. Kohlmeya i W. Grossmanna. Głószą oni, że stosunki finansowe to tylko te stosunki pieniężne, które dotyczą państwa³⁴.

Trzeci natomiast punkt widzenia na istotę gospodarki pieniężnej polega na wywodzeniu finansów z funkcji podziału dochodu narodowego w procesie reprodukcji socjalistycznej. Przyjmuje się więc tutaj za podstawę tego procesu polityczną i ekonomiczną władzę państwa.

Oczywiście nie można teoretycznego uzasadnienia dla gospodarki pieniężnej widzieć jedynie w działaniu jednego tylko z tych czynników, ale należy wszystkie trzy elementy brać pod uwagę³⁵.

Karol Marks wskazuje w *Kapitale* na to, że forma pieniądza jest jedynie tylko odzwierciedleniem ekonomicznych warunków życia³⁶. Gospodarka pieniężna jest więc sumą związków i stosunków pieniężnych w społeczeństwie i nie może być określana według form pieniądza, lecz właśnie według ekonomicznych warunków życia. Stosunki pieniężne są w pierwszej linii stosunkami między klasami dla zabezpieczenia prostej i rozszerzonej reprodukcji społecznej. Gospodarka pieniężna posiada dwie strony. Jedną wynikającą z klasowych warunków, ona to obejmuje stosunki między przedsiębiorstwami, jednostkami itd. w produkcji i cyrkulacji towarów, a także i funkcje pieniądza. Druga zaś wyjaśnia występowanie stosunków pieniężnych w procesie reprodukcji oraz ich rolę w tym procesie. Stosunki te polegają na tworzeniu i podziale produktu społecznego, a także dochodu narodowego przy pomocy pieniądza. Główną treść tych stosunków tworzą właśnie finanse. Nie są więc one jedynie wykorzystaniem funkcji pieniądza, ale są określonymi stosunkami ekonomicznymi tworzenia i podziału społecznych funduszy występujących w formie pieniężnej. Mają na celu zabezpieczenie reprodukcji, której zasady wynikają z panujących stosunków władzy³⁷.

Podsumowujące w pewnym stopniu rozważania K. Herchera³⁸ w za-

³⁴ W. Grossmann, *Die Beziehungen zwischen Haushalt und Kreditsystem*, „Deutsche Finanzwirtschaft”, 1958, nr 2, s. 33.

³⁵ G. Schneider, op. cit., s. 61.

³⁶ K. Marks, *Kapitał*, t. I, Warszawa 1951, s. 143 i 632.

³⁷ G. Schneider, op. cit., s. 62.

³⁸ K. Hercher, *Die Beziehungen zwischen Finanz- und Geldsystem in der DDR*, „Geld und Kredit” 1958, nr 1/2, s. 51–66.

kresie ustalenia pojęcia i zasięgu socjalistycznych finansów, przyjmują za punkt wyjścia, podobnie zresztą jak i wszyscy inni autorzy wypowiadający się w tej materii, zasadnicze przemiany społeczne, które miały miejsce we wschodniej części Niemiec po 1945 r. Socjalistyczne stosunki własnościowe znacznie poszerzyły zakres stosunków finansowych w porównaniu do występujących w ustroju kapitalistycznym. Zmieniona także została ich jakość. Wskutek przejęcia w swe ręce własności socjalistyczne państwo rozporządza nie tylko środkami produkcji i przy ich pomocy wyprodukowanymi wyrobami, ale także i funduszami pieniężnymi. Wytwarzany w uspołecznionym sektorze produkcji czysty dochód społeczny zostaje przejęty przez budżet państwa socjalistycznego. Przy jego pośrednictwie jest finansowany także proces reprodukcji rozszerzonej. Dzięki tej właśnie roli socjalistycznego budżetu stosunki pieniężne sięgają znacznie dalej niż w kapitalizmie. Nie tylko większa część dochodu narodowego jest w nim ujmowana i dzielona, ale także i stosunki kredytowe wchodzą w zakres socjalistycznych finansów. Gromadzenie wolnych środków pieniężnych sektora uspołecznionego, jak i ludności oraz przedsiębiorstw prywatnych, które łącznie są wykorzystywane przez państwo socjalistyczne, stanowi o istotnym poszerzeniu stosunków finansowych w socjalizmie. Pod pojęciem finansów rozumie się w ogólności system stosunków związanych z tworzeniem i podziałem funduszy pieniężnych w gospodarce socjalistycznej.

5. Szczególnie dużo miejsca w niemieckiej literaturze fachowej zajmuje zasadniczy dla rozważań teoretycznych, jak i dla praktyki, problem jednolitości socjalistycznego systemu finansowego w Niemieckiej Republice Demokratycznej. Wśród wielu na ten temat wypowiedzi i opracowań, powstałych w trakcie dyskusji prowadzonej na tematy teoretyczne finansów socjalistycznych, opracowanie H. J. Braunego ma cechy podsumowania³⁹.

Główny akcent polemiczny tego opracowania jest skierowany przeciw poglądom prof. Kohlmeya, który opierając się na wypowiedziach autorów radzieckich, a szczególnie Diaczenki, stwierdza, że ci, którzy zajmują się obiegiem pieniężnym i kredytem, pomijają zagadnienia systemu finansowego, a odwrotnie znów ci, którzy zajmują się budżetem i finansami — nie ujmują w swych pracach zagadnień pieniężnych i kredytowych⁴⁰. Braune stwierdza, że pomyłka prof. Kohlmeya polega na tym, iż wypowiedzi autorów radzieckich traktuje on zbyt powierzchownie i formalistycznie. Zajmują się oni bowiem w swych pracach tylko

³⁹ H. J. Braune, *Der Grundsatz der Einheitlichkeit des sozialistischen Finanzsystems in der DDR und die Stellung der Glieder des Finanzsystems*, „Geld und Kredit” 1959, nr 3/4, s. 325—346.

⁴⁰ G. Kohlmei, *Währung ...*, op. cit., s. 237.

problemami szczegółowymi wchodzącymi w skład ogólnej teorii finansów, a więc takimi, jak kredyt, pieniądź czy nawet budżet, przy czym większość z nich wychodzi z punktu widzenia systemu finansowego. Na przykład Rowiński wyraźnie podkreśla jednolitość systemu budżetowego i traktuje go jako pojęcie nadrzędne w stosunku do innych elementów systemu finansowego⁴¹. Jedyne Diaczenko reprezentuje pogląd tak samo wąski, jak prof. Kohlmei⁴². Także w podręczniku ekonomii politycznej socjalizmu systemowi finansowemu podporządkowano pozostałe ogniwa, podobnie jak u Rowińskiego, chociaż nie mówi się wyraźnie o pojęciu jednolitości systemu finansowego⁴³.

Prof. Kohlmei w pojęciu gospodarki pieniężnej wyodrębnia pięć elementów składowych: system dochodów, cen, walutowy, finansowy i kredytowy⁴⁴. W innej znów swej pracy wylicza jedynie trzy, a mianowicie: system finansowy, kredytowy i walutowy. Pod pojęciem systemu finansowego ujmuje stosunki pieniężne między ludnością, przedsiębiorstwami, gałęziami gospodarki narodowej z jednej strony, a budżetem państwa z drugiej⁴⁵. Braune wskazuje, że takie określenie odpowiada wąskiemu, burżuazyjnemu pojęciu finansów. Przenoszenie go na stosunki socjalistyczne jest błędne teoretycznie i szkodliwe praktycznie. Odpowiada ono rewizjonistycznym ujęciom zagadnień ekonomicznych, przyjmującym za podstawę swobodną grę regulatorów życia gospodarczego. Poza tym poglądy tego rodzaju ograniczały prowadzenie właściwej socjalistycznej polityki finansowej wskutek trudności w koordynacji pracy aparatu bankowego i budżetowego. Temu należy przypisać konieczność prawnego uregulowania tej kwestii u progu drugiego planu pięcioletniego w 1956 r.⁴⁶.

Merytorycznie błąd prof. Kohlmeya wywodzi się z faktu, że funkcje pieniądza i zakres jego działania są szersze niż finansów. Finanse występują jedynie wtedy, gdy istnieje pieniądź. Nie wszystkie stosunki pieniężne są stosunkami finansowymi, ale wszystkie stosunki finansowe są stosunkami pieniężnymi. Socjalistyczny system finansowy powinien być i jest wyrazem jedności polityki z ekonomią. Państwo organizuje i wpły-

⁴¹ N. N. Rowiński, *Budżet państwowy ZSRR*, Warszawa 1950, s. 17.

⁴² B. Diaczenko, *Die Aufgaben der Finanzwirtschaft im Kapitalismus und Sozialismus*, „Finanzen und Kredit”, t. III, Berlin 1954, s. 119 i n.

⁴³ *Ekonomia polityczna*, Warszawa 1955, s. 696. Podobnie o podporządkowaniu systemu kredytowego budżetowi mówią W. Sitnin i J. Sławny w artykule pt. *Niekotoryje woprosy wzaimootnoszczenij biudżeta i kredita*, „Finansy SSSR” 1957, nr 2, s. 18.

⁴⁴ G. Kohlmei, *Währung ...*, op. cit., s. 238.

⁴⁵ G. Kohlmei, *Das Geldsystem ...*, op. cit., s. 91.

⁴⁶ Ustawa o udoskonaleniu i uproszczeniu pracy aparatu państwowego w NRD z dnia 11 II 1958 r. wydana na wniosek 35 plenum Komitetu Centralnego SED.

wa na stosunki finansowe, przyjmując jako podstawę obiektywne procesy ekonomiczne, których rzeczowym wyrazem jest proces reprodukcji. Wykorzystuje ono przy tym stosunki pieniężne w sposób planowy do tworzenia, podziału i wydatkowania funduszy pieniężnych scentralizowanych, jak i zdecentralizowanych, przez co powstają stosunki finansowe.

Braune polemizuje również z innymi autorami. R. Gottschalkowi⁴⁷, który jako finanse uznaje państwowe i kierowane przez państwo fundusze pieniężne, a powstające między tymi funduszami stosunki nazywa stosunkami finansowymi, zarzuca statyczne ujęcie zagadnienia z powodu wyeliminowania ich ruchu, wyrażającego się w tworzeniu, zmianach i wydatkowaniu. Tak fundusze, jak i stosunki finansowe są jednością i nie można ich rozdzielać. Wskazuje także na niewłaściwość ujmowania pojęcia systemu finansowego w sposób jednostronny. I tak na przykład autorzy Schmidt i Geissler uważają za socjalistyczny system finansowy urządzenia organizujące te właśnie stosunki finansowe⁴⁸. Braune podkreśla w tym ujęciu tylko polityczne uzasadnienie, podczas gdy w ujęciu prof. Kohlmeya⁴⁹, który mówi, że system finansowy jest stosunkiem immanentnym dla socjalistycznego procesu reprodukcji, widzi jedynie uzasadnienie ekonomiczne. Sam zaś uważa, że system finansowy jest połączeniem obu elementów, co ma taki skutek, że pod pojęciem systemu finansowego należy rozumieć tak instytucje finansowe, jak i stosowane przez nie metody.

Nie jest też słuszne zaliczanie do systemu finansowego wszystkich potrzebnych i występujących przy realizacji zadań finansowych instytucji i środków organizacyjnych. Tak bowiem postępują Kalweit⁵⁰ i Knauthe⁵¹, którzy włączają do systemu finansowego również instytucje będące częścią składową systemu gospodarczego i kierujące gospodarką narodową. W ten sposób, podając jako przykład stosunek rad narodowych do instytucji finansowych, uważają oni, że pierwsze nakreślają założenia polityki finansowej, a drugie ją tylko wykonują i dlatego należy ujmować w ramy systemu finansowego obie władze — administracyjno-gospodarczą i finansową. Jest to — zdaniem Braunego — zbyt techniczne poszerzanie ram systemu finansowego.

⁴⁷ R. Gottschalk, *Zur Stellung des Staatshaushaltes ira einheitlichen sozialistischen Finanzsystem*, „Deutsche Finanzwirtschaft” 1958, nr 13, s. 209.

⁴⁸ M. Schmidt u. R. Geissler, *Probleme des einheitlichen Finanzsystems*, „Wirtschaftswissenschaft” 1958, nr 6, s. 796.

⁴⁹ G. Kohlmei, *Währung ...*, op. cit., s. 239.

⁵⁰ W. Kalweit, *Das einheitliche sozialistische Finanzsystem in der DDR*, „Deutsche Finanzwirtschaft” 1958, nr 8, s. 116.

⁵¹ E. Knauthe, *Finanzsystem und Finanzen der Wirtschaftszweige*, „Deutsche Finanzwirtschaft” 1958, nr 9, s. 260.

Przeciągająca się dyskusja o teorii finansów skupiła się, jak starano się wykazać, na jednym zagadnieniu, które uznano za podstawowe. Wspomniany artykuł Braunego, będący podsumowaniem i próbą sformułowania koncepcji jednolitości systemu finansowego NRD, został ostatecznie uzupełniony obszernymi тезami na temat „jednolitego socjalistycznego systemu finansowego w gospodarce narodowej NRD”, opracowanymi na konferencję naukową z okazji 10-lecia powstania Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Berlinie⁵². Zarys koncepcji niemieckiej na podstawie obu wspomnianych ujęć jest następujący:

System finansowy NRD jest uwarunkowany ekonomicznie i politycznie. W okresie przejściowym warunki ekonomiczne wynikają z istnienia różnych form własności środków produkcji. Odróżnić trzeba własność socjalistyczną, tak państwową jak i spółdzielczą, własność „pół-socjalistyczną” w postaci państwowo-prywatnych przedsiębiorstw mieszanych, dalej własność pojedynczych producentów towarowych i wreszcie własność kapitalistyczną. Stąd wywodzi się potrzeba występowania form gospodarki towarowo-pieniężnej. Efektem jest niezbędność wykorzystywania w procesie reprodukcji form wartościowych. Politycznie system finansowy jest uwarunkowany istnieniem i funkcjami państwa socjalistycznego, które w interesie klas pracujących tworzy socjalistyczne społeczeństwo. Jednolity system finansowy NRD powstał w historycznym procesie rewolucyjnych przemian i jest nierozdzielny od socjalistycznej władzy i socjalistycznych stosunków produkcyjnych. Konsolidacja tego systemu nastąpiła w ostatnich latach drogą przewyciężenia koncepcji rewizjonistycznych przez zachowanie leninowskiej zasady prymatu polityki. W finansach socjalistycznego społeczeństwa odzwierciedla się jedność polityki i ekonomii.

Z punktu widzenia teoretycznego finanse socjalistyczne są kategorią ekonomii socjalistycznej. Są one świadomie wykorzystywane przez państwo socjalistyczne dla planowego rozwoju gospodarki narodowej, mają swoją bazę w jednolitym, socjalistycznym procesie reprodukcji, przedstawiają część społecznych stosunków pieniężnych, służą dla tworzenia, podziału i zużycia koniecznych w społeczeństwie funduszy pieniężnych oraz zostają wykorzystywane do rozliczania i kontroli całości procesu reprodukcji. Inaczej mówiąc, finanse socjalistyczne są takimi stosunkami pieniężnymi społeczeństwa, które przez państwo socjalistyczne są organizowane i kierowane dla wykonania jego funkcji i służą dla tworzenia,

⁵² *Die Stellung des einheitlichen, sozialistischen Finanzsystems in der Volkswirtschaft der DDR*, „Deutsche Finanzwirtschaft” 1960, nr 16 i 17, s. 486, 522. Tezy obejmują cztery części: I. o jednolitości systemu finansowego, II. o jedności planowania materiałowego i finansowego, III. o planowaniu kompleksowo-terytorialnym i IV. o kontroli finansowej.

podziału i zużytkowania społecznych funduszy pieniężnych, jak również dla kontroli procesu reprodukcji⁵³.

Do socjalistycznych finansów zalicza się reprodukcję funduszy pieniężnych w przedsiębiorstwach socjalistycznych i gałęziach gospodarki, dochody i wydatki budżetu państwa, kredyt bankowy i ubezpieczenia. Kierunek działania finansów nakreślony jest przez politykę finansową, która jest integralną częścią polityki gospodarczej państwa. Przez politykę finansową wykorzystuje się funkcje związane z systemem finansowym, do których należy przede wszystkim tworzenie, podział i wydatkowanie społecznych funduszy pieniężnych, a przez to także redystrybucja dochodu i majątku narodowego oraz kontrola przy pomocy pieniądza. Treścią kontroli jest socjalistyczna zasada oszczędności.

Socjalistyczny system finansowy jest systemem jednolitym. Ta jednolitość wynika z jednolitości ekonomicznych i politycznych podstaw władzy państwowej, jednolitości celu, który stanowi ogólny cel taktyczny — zwycięstwo socjalizmu⁵⁴, jak i jednolitości prowadzonej na różnych szczeblach organizacji państwowej polityki finansowej. Cechami charakterystycznymi takiego systemu finansowego są podane przez Kalweita⁵⁵: stabilność, planowość, pokojowy charakter i centralizm demokratyczny. Braune uzupełnia je, dodając naukowy charakter i operatywność⁵⁶.

Do zakresu jednolitego, socjalistycznego systemu finansowego zalicza się finanse gospodarki socjalistycznej, budżet państwowy, kredyt i ubezpieczenia.

Finanse gospodarki socjalistycznej są powiązane z decydującą i przeważającą ilościowo grupą stosunków pieniężnych. I to właśnie określa ich rolę w jednolitym systemie finansowym, którego stanowią organiczną część. W zależności od form własności dzielą się na finanse przedsiębiorstw państwowych i finanse spółdzielczości⁵⁷, jak również i według gałęzi gospodarki narodowej.

Socjalistyczny budżet państwowy obejmuje dochody i wydatki państwa. Służy on realizacji nakreślonych w planie narodowym proporcji rozwojowych i wskutek tego związany jest bezpośrednio z procesem re-

⁵³ Definicja ta podana jest we wspomnianych tezach (teza 4). Odbiega ona od dotychczas stosowanych przez dodanie zadań państwa i elementu kontroli. Jej sformułowanie jest dyskusyjne.

⁵⁴ Taktyczne cele mogą się jednak różnić w różnych krajach w zależności od stanu uspołecznienia środków produkcji (H. J. Braune, op. cit., s. 333).

⁵⁵ W. Kaiweit, *Einführung in das Finanzsystem der DDR*, Lehrbriefe für das Fernstudium, Hochschule für Ökonomie, Berlin 1958, s. 11.

⁵⁶ H. J. Braune, op. cit., s. 333.

⁵⁷ W tezie 9 zaleca się podjęcie badań naukowych dla wypracowania teorii finansów spółdzielczych.

produkcji. W jednolitym systemie finansowym zajmuje on kierującą pozycję. Wynika to z daleko idących powiązań z procesem reprodukcji a także i z faktu finansowania społecznej konsumpcji, jak również zaspokajania bezpośrednich potrzeb finansowych państwa.

Obieg pieniężny i kredyt nie mogą być w socjalizmie od siebie rozdzielone, są one bowiem ściśle z sobą związane dzięki dwustronnym związkom i podlegają łącznie kierowniczej roli jednolitego systemu finansowego, przy czym budżet wywiera na obieg pieniężny szczególnie wyraźny i duży wpływ. Kredyt jest w warunkach okresu przejściowego niezbędny z wielu przyczyn, głównie z powodu niezgodności w czasie między produkcją a cyrkulacją, specjalnych warunków obrotu środkami podstawowymi dla procesu produkcji, konieczności utrzymywania rezerw pieniężnych itd. W ten sposób powstają z jednej strony czasowo wolne środki finansowe, podczas gdy z drugiej występują potrzeby kredytowe. Kredyt staje się w ręku państwa instrumentem finansowania procesu reprodukcji. Rola jego jest odmienna jeśli chodzi o kredyty obrotowe i długoterminowe. Zróżnicowanie form kredytowych ma za zadanie najlepsze wykorzystanie zasobów finansowych oraz powiązanie z ruchem produktu w gospodarce narodowej.

Aby uniknąć zakłócenia przebiegu procesów gospodarczych wskutek nieprzewidzianych wypadków losowych, powstaje w ramach gospodarki socjalistycznej również konieczność tworzenia funduszy rezerwowych. Muszą być one tworzone tak w postaci materialnej, jak i finansowej. Tego rodzaju środki finansowe powinny być centralizowane w postaci odrębnych funduszy, które — dla lepszego ich wykorzystywania w interesie całej gospodarki — lokowane są w budżecie państwa. Ubezpieczenia dotyczą tak strony majątkowej, jak i ubezpieczeń od wypadków osobowych. Istnieją jednak pewne wątpliwości co do niezbędności występowania obiektywnej potrzeby istnienia ubezpieczeń w zakresie majątku państwowego⁵⁸. Powiązanie systemu ubezpieczeń z innymi ogniwami systemu finansowego nie jest wielorakie, ale najbardziej istotne jest powiązanie z budżetem państwa⁵⁹. Wpływ jednak systemu ubezpieczeń na planowe wykonanie procesu reprodukcji przez zabezpieczenie socjalistycznej własności jest duży⁶⁰.

W ramach jednolitego systemu finansowego tworzą się uniwersalne

⁵⁸ Pogląd ten reprezentowany jest przez autorów tez (teza 13).

⁵⁹ Braune uważa, że fundusze ubezpieczeniowe powinny być lokowane nie tylko w budżecie centralnym, ale także w budżetach terenowych. Przyczyniłoby się to, jego zdaniem, do większego zainteresowania rad narodowych zagadnieniami ubezpieczeń, szczególnie tzw. państwowych (H. J. Braune, op. cit., s. 345).

⁶⁰ H. Bader, *Einige Fragen zur Stellung der Versicherung in einheitlichen sozialistischen Finanzsystem der DDR*, „Geld und Kredit” 1959 nr 3/4, s. 374 i n.

społeczne fundusze pieniężne, którymi państwo może dysponować wykonując planowe założenia gospodarcze. Zasada jednolitości systemu finansowego odgrywa wielką rolę dla współpracy jego organów, co pozwala na lepsze wykorzystanie wszystkich stojących do dyspozycji państwa środków. Dzięki ujęciu większości procesów finansowych w planach finansowych, powstaje lepsza możliwość kontroli nad wykorzystaniem tych środków dla potrzeb procesu reprodukcji i realizacji celów państwa socjalistycznego. Dzięki wspólnemu ujęciu wszystkich funduszy pieniężnych, ich tworzenia i podziału w ramach jednolitego systemu finansowego można lepiej przeprowadzić uzgodnienie materialnych i finansowych proporcji. Temu zadaniu służą przede wszystkim różnego rodzaju plany finansowe sporządzane w ramach systemu⁶¹.

Nie wydaje się, aby przedstawione tezy na konferencję naukową w Berlinie stanowiły jakieś definitywne ustalenia. Wprost przeciwnie, stawiając szereg problemów dyskusyjnie, jak kwestie obiegu pieniężnego, emisji itp., i niejednokrotnie sprzecznie z dotychczas wyrażanymi poglądami, np. przy zaliczaniu do systemu finansowego poza stosunkami i instytucjami finansowymi także i instytucji i organów państwowych, z pewnością nie są one ostatnim etapem dyskusji. Wyrażają one jednak całkowitą już zgodność poglądów na najważniejszą kwestię finansów socjalistycznych — jednolitości systemu finansowego państwa.

⁶¹ E. Kaemmel, *Das Finanzsystem der Deutschen Demokratischen Republik*, w: *Handbuch der Finanzwissenschaft*, Tübingen 1958, wyd. 2, t. III, s. 398 i n.